

Історіографія, джерелознавство та методологія

УДК 930:902/904(477)

О.Л.Баженов

Ранній палеоліт на території України: історіографічний аспект

У статті аналізуються досягнення вітчизняної науки, які становлять етапи антропологічних, археологічних та історико-етнографічних досліджень найдавніших пам'яток еволюції людини на території України, що стосуються нижньо- і середньопалеолітичного часу (від 1 млн. р. і до 300 тис. р. тому), а також локалізація стоянок давньої первісної людини, шляхи її міграції та розселення у Східній Європі й Україні.

Звертається увага на дискусії в українській історіографії щодо проблем з'ясування, вивчення і датування найдавніших пам'яток антропогенезу в Україні та прив'язки їх до світових періодизацій і до еволюціонізуючих видів олдувайської людини, пітекантропа, неандертальця тощо.

Розглядаються новітні відкриття сучасними українськими науковцями найдавніших стоянок людей, здійсненні у 2011–2014 рр. на території смт. Меджибіж, що на Хмельниччині, та в Закарпатті, які доводять заселення первісними людьми України від 1 млн. р. і більше до 300 тис. р.

Ключові слова: палеоліт в Україні, антропогенез, стоянка, відкриття, дослідження, періодизація, датування, історіографія, дискусія, праці.

Історія наукових пошуків найдавнішого минулого людства на території сучасної України тривають вже понад сто років. За цей час було здійснено чимало археологічних відкриттів, розроблено періодизації палеоліту та методики класифікації палеолітичних кам'яних знарядь, на підставі геологічних відкладів здійснено спроби відтворення навколишнього природного середовища доби палеоліту, висунуті теоретичні припущення про фізичний тип найдавніших людей, котрі заселяли Східну Європу за доби раннього (нижнього) та середнього палеоліту тощо. Тож, можна констатувати: сьогодні існує чималый науковий матеріал, котрий потребує систематизації й узагальнення, у тому числі й історіографічного, що становить актуальність обраної теми.

Метою статті є історіографічний аналіз напрацьованих дослідників XIX – початку ХХІ ст., присвячених найдавнішим стоянкам людини на території України (Поділля, Закарпаття).

Як відомо, доба палеоліту є доволі великим історичним проміжком часу, який охоплює від 2,7 млн. років до 40–30 тис. років тому. При цьому верхня межа є відносною, котру, з огляду на виявлені кам'яні індустрії (олдувайська або олдованська культура), можна сміливо поглибити майже до 3 млн. років. Відповідно до вигляду кам'яних індустрій та основних представників людства, які існували в той час, палеоліт можна розділити на три періоди: – ранній (нижній палеоліт) з хронологією від 2,7 млн. до 300 тис. років, середній – 300–40/30 тис. років тому та пізній (верхній) – 40/30–12 тис. років тому. В межах раннього (нижнього) палеоліту виділяють олдувайську або олдованську з датуванням 2,7–1,7 млн. років тому та ашельську археологічну культуру з датуванням 1,7 млн. – 300 тис. років тому. Відповідний розподіл на низку археологічних культур та локальних варіантів існує й для наступних періодів палеоліту – середнього (доби мустьєр) і пізнього палеоліту, однак зупинятися на них ми не будемо, оскільки вони не є об'єктом нашого дослідження. Запропонована хронологія для доби раннього палеоліту є відносною та, в переважній більшості, регіональною і може змінюватися. Щодо України, то найдавнішими датами стоянок первісної людини слід вважати час біля 1 млн. років тому.

Історія наукових пошуків найдавніших слідів перебування на теренах України первісних людських колективів сягає другої половини XIX ст. Саме у цей час, відбувається зародження археології як окремої історичної дисципліни з відповідною періодизацією основних етапів людської життєдіяльності (виділено кам'яний, мідно-бронзовий та ранній залізний віки), що базувалася на вивченні давнього минулого людства на основі дослідження матеріальних або речових пам'яток з різного хронологічного діапазону. Тому головним завданням археології на той час вважався пошук та нагромадження джерел й доведення природно-історичного походження і розвитку людини.

Не стояли осторонь від цього процесу науковці і дослідники у Російській імперії. Так, у 1861 р. академіки К.М. Бер та А.А. Шифнер звернулися із закликом до збирання відомостей про кам'яні знаряддя праці та створення загальнодержавного музею старожитностей [1]. У 1873 р., було відкрито і проведено археологічні дослідження під керівництвом Ф.І. Камінського та Г.С. Кир'якова на першій палеолітичній (пізньопалеолітичній) стоянці первісних людей на території України, в селі Гінці (нині Лубенський район Полтавської області). Важливість цього відкриття була доволі значною, оскільки воно спростовувало пануючу на той час думку данського археолога Й. Ворсо про неможливість заселення європейської частини території Російської імперії палеолітичними людьми, хоча й припускав таку можливість лише стосовно найбільш південних її районів. Згодом, у 1879 р., археолог К.С. Мережковський здійснив перше обстеження печер Криму і відразу ж знайшов тут сліди як пізнього палеоліту (Сюрень), так і доби мустьєр. Так, стоянка Вовчий грот (Барю-Тешик) стала першою нижньопалеолітичною пам'яткою, відомою в Російській імперії на той час [2, с. 9]. Відповідно з цими знахідками стає більш раннім час появи найдавніших людей на теренах південних регіонів імперії та України зокрема.

Проте у той час навіть через призму виділення таких палеолітичних археологічних культур як ашель або мустьєр, ще тривалий час не розв'язаними залишалися питання природного походження людини, як і пошук її викопних решток, котрі можна було пов'язати з конкретною археологічною культурою. Так, у середині та другій половині XIX ст. ашельські чи мустьєрські пам'ятки у переважній більшості пов'язувалися з діяльністю саме людини сучасного фізичного типу, хоча поодинокі скелетні рештки “предків” сучасної людини вже були відомі. Зокрема мова йде про неандертальців (1856), пітекатропів (1891), проте їхня інтерпретація як творців ранньої і середньопалеолітичних культур ще була далекою від свого вирішення. А проблема пошуків ранньопалеолітичних пам'яток у другій половині XIX – на початку XX ст. розбилася об теоретичні підвалини неможливості заселення найдавнішими людьми території України (пояснювали важкими умовами, спричиненими наступом льодовика, та відсутністю скелетних решток “предків” сучасної людини у Європі, яка б відповідала типу на кшталт “Яванського пітекантропа”, що був виявлений Е. Дюбуа на о. Ява, неподалік містечка Триніль у 1891 р.). А тому головним об'єктом пошуків археологів наприкінці XIX – у першій половині XX ст. стали середньопалеолітичні та пізньопалеолітичні пам'ятки. Зокрема, у 1920-х рр. П.П. Єфименко досліджує мустьєрську стоянку Деркул на Сіверському Дінці, а Г.А. Бонч-Осмоловський у 1924–1926 рр. проводить успішні археологічні дослідження мустьєрського гроту Київ-Коба у Криму і відкриває тут неандертальське поховання.

Ситуація з виявленням ранньопалеолітичних пам'яток на теренах України тоді не покращилася, хоча певні напрацювання у цьому напрямку вже були. У світі було відкрито низку палеоантропологічних знахідок найдавніших представників людства та людиноподібних мавп, зокрема відкрито дріопітеків, австралопітеків (1924), “європейських пітекантропів” – гейдельберзьких людей (1907), азійських синантропів (1931), вибудовано археологічну періодизацію з прив'язкою до цих найдавніших представників, здійснено спроби відтворення палеокліматичних та палеогеографічних умов, що склалися у світі на той час з врахуванням території України. Важливою віхою у теоретичних розробках проблем палеоліту став доробок П.П. Єфименка, який у 1928 р. запропонував власну періодизацію палеоліту Східної Європи, котра згодом буде дещо доробленою і увійде до його монографії “Дородове суспільство” (1934) [3] та її другого видання “Первісне суспільство: нариси з історії палеолітичного часу” [4]. Особливістю періодизації палеоліту у доробку П.П. Єфименка була її прив'язка до французької послідовності та хронологічної шкали, що на той час було загальною тенденцією європейської археології. Згідно існуючій на той час моделі розчленування палеоліту, ранньопалеолітичні пам'ятки зіставлялися з шельською та ашельською археологічними культурами. І якщо археологічні пам'ятки шельської доби, з якими тоді пов'язували пітекантропів (сьогодні подібних представників віднесено до виду *Homo erectus*) на території України були ще невідомими, то пам'ятки ашеля П.П. Єфименко зіставляв

з колекцією знарядь праці з нижніх шарів стоянки Киїк-Коба (на сьогодні це вважається невірним). Загалом, у доробку П.П. Єфименка фігурували не археологічні культури, а територіальні групи пам'яток, тож і періодизації були вибудовані на засадах домінуючого тоді стадіального бачення історичного процесу.

Однією з перших ранньопалеолітичних пам'яток у післявоєнний час, що була виявлена на теренах України, слід вважати стоянку первісних людей біля с. Лука Врублівецька (Кам'янець-Подільський район Хмельницької області), що досліджувалася у 1946 р. С.М. Бібіковим та П.Й. Борисковським. Працюючи на берегах середньої течії Дністра, С.М. Бібіков виявив відщепи та нуклеуси, що мали "характерні ознаки архаїчної техніки, більш давньої ніж мустьєрська. Усі відщепи масивні, з надзвичайно випуклим ударним горбиком, з ударною площадкою, що не мала слідів попереднього правління і знаходилася під тупим кутом до нижньої площини відщепи..." Дослідник датував речовий комплекс з Луки Врублівецької ашельським часом та знайшов йому аналогію з найбільш давнім місцезнаходженням в Абхазії [5, с. 46]. В наступні роки П.Й. Борисковський опублікував низку статей, що були присвячені палеолітичним пам'яткам Середнього Подністров'я та здійснено спробу скласти їх періодизацію та згодом продатувати їх часом в 400 тис. років [6; 7; 8], пов'язавши їх з діяльністю гейдельберзької людини (*Homo heidelbergensis*) [9, с. 56]. Окрім цього, дослідник припустив, що південні області України можуть бути зоною олоднення мавп (сьогодні це вважається доволі спірним).

Археологічні роботи на середній течії Дністра не пройшли не поміченими. Так, П.П. Єфименко у третьому виданні своєї монографії "Первісне суспільство. Нариси з історії палеолітичного часу" (1953), вказує, що пам'ятки ашельського часу варто шукати на північ від Чорного моря, в низинах Дону, Дніпра, Дністра та Дунаю [10, с. 163], що згодом підсилило інтерес до вказаних територій, особливо до Середнього Подністров'я. Роботи із пошуку ранньопалеолітичних пам'яток продовжив до 1962 р. О.П. Черниш. У 1946–1954 рр. він провів розвідкові роботи як на правому, так і лівому березі Дністра, а також частково в районах його правобережних приток (р. Реут). Під час цих розвідок були обстежені раніш відкриті П.Й. Борисковським та С.М. Бібіковим стійбище біля с. Лука Врублівецька та виявлено 36 нових місцезнаходжень крем'яних знарядь праці ранньопалеолітичного та мустьєрського часу, що дало змогу досліднику розпочати стаціонарні археологічні дослідження в цьому регіоні, підсумком яких стало відкриття багат шарової стоянки первісних людей біля с. Молодове (Молодове I, Молодове V) Кельменецького району Чернівецької області та публікація низки матеріалів з проблем раннього, середнього та пізнього палеоліту регіону [11; 12; 13].

Окрім цього, роботи С.М. Бібікова, П.Й. Борисковського, О.П. Черниша та І.К. Іванової на палеолітичних пам'ятках Середнього Подністров'я зіграли доволі важливу роль у майбутньому при розробці проблем стратиграфії та періодизації ашельської та мустьєрської доби еволюції й локальних проявів

місцевих домустерських кам'яних індустрій на території Східної Європи, включаючи Україну. У цьому контексті важливим став VI конгрес INQUA, що відбувся у Варшаві у 1961 р., на якому були здійснені спроби розв'язати спірні питання стратиграфії та періодизації палеоліту в СРСР, Чехословаччині та Польщі [14]. Загалом, на початок 60-х рр. XX ст. у розпорядженні науковців були поодинокі домустерські знахідки (двобічно оброблене ашельське рубило, що було знайдене В.М. Євсєєвим неподалік станції Амвросіївка (1934 р.)), включаючи колекцію перевідкладеного Житомирського місцезнаходження (відкрите у 1959 р. дослідником В.А. Місяцем), котрі, по суті були позбавлені будь-якого геологічного обґрунтування.

Новий етап у дослідженні ранньопалеолітичних пам'яток України був пов'язаний з діяльністю археолога В.М. Гладиліна. Так, з 1969 р. під його керівництвом розпочинає діяльність Закарпатська палеолітична експедиція (з 1982 р. – Постійна палеолітична експедиція), у ході якої в 1974 р. було відкрито одну із найдавніших ранньопалеолітичних стоянок України, що розташовувалася на лівому березі р. Тиса, поблизу смт. Королево. Цей об'єкт (Королевська стоянка) досліджувався з 1975 по 1992 рр. В результаті було виявлено 16 культурно-хронологічних комплексів зі слідами матеріальної культури, що відповідали часу раннього, середнього та початку пізнього палеоліту. Зокрема, в стратиграфічному контексті дана стоянка стала однією з найдавніших пам'яток на території України. Так, за комплексними даними геостратиграфічних, палінологічних, палеомагнітних, літомініралогічних і біостратиграфічних досліджень, матеріали найдавнішого (нижнього) VII і VIII культурно-хронологічного комплексу можуть бути продатовані часом 750–950 тис. років тому [15; 16; 17, с.19]. Натомість верхня хронологічна межа визначається за віком найпізніших середньопалеолітичних пам'яток Криму, датованих методом C^{14} на рівні 30–25 тис. років тому, і за геологічно обґрунтованим віком мустье Рівненщини і Донбасу [18, с.18]. Ці матеріали дали змогу досліднику переглянути усталені погляди на добу раннього і середнього палеоліту у Східній Європі та Україні й розглянути низку глобальних питань палеолітичної науки, зокрема часу та шляхів первісного заселення Європи, взаємодії людини й довкілля, локального підрозділу й варіабельності ранньопалеолітичних та середньопалеолітичних індустрій Європи [19; 20; 21]. Опрацювання цих аспектів на фактологічному матеріалі стоянки Королево спричинило появу низки нових актуальних проблем у палеолітознавстві [22, с.145].

Розглядаючи проблеми первісного заселення людьми території Центральної і Східної Європи й України, В.М. Гладилін одним із перших висловив гіпотезу про те, що найдавніші люди на рівні *Homo heidelbergensis* проникли на терени України з півночі Балканського регіону через Закарпаття біля 400 тис. років тому [23, с.25-38]. Водночас він запропонував цікаве припущення про те, що основні стрибки у фізичному розвитку первісних людей відбувалися у періоди потепління, а оформлення характерного для тієї чи іншої палеолітичної епохи набору знарядь праці припало на періоди похолодань. Як наслі-

док, В.М. Гладилін зробив висновок, що розвиток господарських індустрій та вдосконалення фізичного типу людини були процесами не одночасними, а послідовними – спочатку еволюція самої людини і особливо її мозку, а згодом – з більшим або меншим відставанням – виникнення і подальше стрибкоподібне вдосконалення знарядь праці [24, с. 120-121]. Проте, останнє твердження в світлі останніх антропологічних відкриттів є дещо спірним та дискусійним. Хоча його висновки в дечому були підтримані й антропологом С.П. Сегедою, який вважав, що проникнення найдавніших людей на терени України могло відбутися дещо раніше – близько 500 тис. років тому [25, с. 107]. І найголовніше, В.М. Гладилін зумів підготувати ґрунт для подальших наукових пошуків, підготувавши цілу плеяду учнів, котрі успішно продовжують розробляти проблеми найдавнішого минулого людства на теренах Східної Європи та України зокрема – це Л.В. Кулаковська, В.І. Ситливий, Ю.В. Кухарчук, В.І. Усик, В.І. Ткаченко, Ю.Г. Демиденко та інші.

На сучасному етапі найбільший внесок у розробку проблем заселення найдавнішими людьми та відтворення природно-кліматичних умов території України в ранньопалеолітичні та середньопалеолітичні часи здійснили В.М. Степанчук, Ж.М. Матвіїшина, С.М.Рижов, С.П.Кармазиненко. Зокрема, ними піднято низку проблем, котрі стосувалися проблем культурно-хронологічної періодизації нижнього та середньопалеолітичних пам'яток, заселення території України найдавнішими та давніми людьми, їх антропологічний тип, господарську та соціальну специфіку неандертальців, взасмин людей і довкілля, технологій обробки кременю тощо. А ще, ними було відкрито та досліджується низка ранньопалеолітичних пам'яток – Меджибіж та Великий Шолес, котрі як і Королевська стоянка, є одними із найдавніших в Україні.

Щодо заселення території Центральної та Східної Європи, то В.М. Степанчук, Ж.М. Матвіїшина, С.М.Рижов, С.П.Кармазиненко в цілому схиляються до думки В.М. Гладиліна про первісне заселення України, яке датується в 400–350 тис. років тому [26, с.37]. Щоправда, ці твердження базуються на знахідках ранньопалеолітичного часу, котрі наразі відомі лише у двох пунктах: Маслово на Кіровоградщині та Меджибожі на Хмельниччині. При цьому, на їх думку, заселення території в нижньому палеоліті мало характер множинного піонерного освоєння ареалів з багатими ресурсами невеликими групами з протяжними хронологічними лакунами між окремими епізодами заселення. Мова не може йти про тривале, безперервне заселення і, таким чином, про спадковість населення і культурних традицій [27, с.38; 28, с.8;]. Водночас, у питанні про найдавнішого представника людства, зважаючи на запеклі дискусії в середовищі антропологів стосовно цієї проблеми, В.М. Степанчук у доволі обережній формі вказує на *Homo erectus* або архантропів, рештки яких на території України допоки не відомі, але ряд стоянок і місцезнаходжень, які відносяться до нижнього палеоліту, можуть бути пов'язані саме з цією формою гомінід [29, с.25, 43].

Також, на думку В.М. Степанчука, заселення найдавнішими людьми тери-

торії України могло відбуватися як з території Балканського півострова, так і території Кавказу. Так, з одного боку, Балкани могли слугувати висхідною точкою для подальшої просування в самих різних напрямках вздовж далмагінського узбережжя і далі на захід, через Дунайський коридор і далі на північ, на Придунайську низину та у Центральну Європу, через низини Нижнього Дунаю на територію сучасної Румунії і далі в Північне Причорномор'я, а далі на північний схід і схід, про що свідчить доволі значна кількість ранньопалеолітичних знахідок у цьому регіоні [30, с.13]. З іншого боку, враховуючи відсутність пам'яток, вік яких перевищує 1 млн. років на теренах Анатолії, відкриття стоянки найдавніших людей у Дманісі (Грузія) з датуванням 1,8–1,4 млн. років тому, а також багаточисельних ранньопалеолітичних місцезнаходжень у Дагестані, дають змогу висловити припущення, що варіант заселення Східної Європи, включаючи Північне Причорномор'я та Південної Європи (Балкани), могло відбуватися зі сходу, з боку Кавказу та Передкавказзя. У такому випадку вже Північне Причорномор'я могло виступати “коридором” для заселення Балкан, а також областей Центральної Європи [31, с.27].

Для з'ясування проблеми появи найдавніших людей на теренах сучасної України важливе місце відіграють археологічні дослідження. На нашу думку, найбільшим науковим відкриттям останнього десятиліття у цьому напрямку є ранньопалеолітична стоянка в смт. Меджибіж Летичівського району Хмельницької області. Систематичні археологічні дослідження на його території, які розпочалися у 2008 р., здійснює Меджибіжська палеолітична (з 2013 р. – Нижньопалеолітична) експедиція Інституту археології України під керівництвом В.М. Степанчука у тісній співпраці з Київським національним університетом ім. Т.Г. Шевченка (С.М. Рижов), при підтримці Державного історико-культурного заповідника “Межибіж” (О.Г. Погорілець).

Попередні дослідження, що були опубліковані у 2014 р., дають змогу зробити декілька навіть несподіваних висновків: по-перше, це сам вік пам'ятки, який надійно датується часом 420–380 тис. років тому [32, с.11], хоча, за виявленими в 2011–2012 рр. даними, нижні горизонти Меджибожа та нового місцезнаходження Меджибіж А можуть мати вік біля 700 тис. і навіть 1,2 млн. років [33, с.26]. Це дало змогу підтвердити припущення Л.І. Рековця про те, що палеолітичну стоянку Меджибіж слід розглядати як одне з перших поселень людини роду Номо на теренах України (її центральної частини в більш широкому розумінні). По-друге, дослідження Меджибожа має безпосереднє відношення для реконструкцій шляхів найдавніших міграцій найдавніших людей та подальших досліджень ранніх етапів освоєння рівнинних просторів на схід від Карпат на початку середнього плейстоцену, тобто близько 400 тис. років тому. Проте, на думку Л.В. Кулаковської, ці висновки ще потребують подальших археологічних досліджень та наукового обґрунтування [34, с.20].

Ще однією ранньопалеолітичною пам'яткою, виявленою останнім часом, є стоянка Великий Шолес, котра була відкрита С.М. Рижовим, П.О. Левчуком і С.П. Кармазиненком у липні 2014 року, під час комплексних археологічних

і палеогеографічних досліджень плейстоценових і пліоценових відкладів на багатошаровій палеолітичній стоянці Малий Раковець IV на Закарпатті. У ході археологічних досліджень було зібрано археологічну колекцію, яку, із врахуванням техніко-типологічних характеристик, ступеня збереженості та умов залягання зібраного матеріалу, можна віднести до нижньопалеолітичних індустрій. Однак, для з'ясування більш детальної стратиграфічної послідовності і умов накопичення та захоронення археологічного матеріалу дана пам'ятка потребує подальших комплексних палеогеографічних і археологічних досліджень із залученням геологів, геоморфологів, палеонтологів, палинологів, геофізиків та інших спеціалістів суміжних галузей [35, с. 170].

Таким чином, завдяки новим важливим відкриттям у регіонах України нових стоянок первісних колективів та їх системним археологічним, палеоетнологічним та історичним дослідженням і відповідним публікаціям вітчизняна історична наука отримала переконливі докази початків заселення території нашої держави та шляхів її заселення із Західної та Центральної Європи, а також нові артефакти, що з'ясовують їх господарську і суспільну діяльність. Наведені дослідження охоплюють переважно українську історіографію і відображають становлення виключно українських палеоархеологічних досліджень найдавнішого минулого людства на теренах України.

Список використаних джерел та літератури

1. Бэр, Шифнер. Предисловие // Северные древности Королевского Музея в Копенгагене, отобранные и объясненные профессором Копенгагенского Университета И.И.А. Ворсо. Санкт-Петербург: Изд-во Императорской АН, 1861, С. I-XI.
2. Васильев С.А. Древнейшее прошлое человечества: поиск российских ученых. Санкт-Петербург: ИИМК РАН, 2008. С. 9.
3. Ефименко П.П. Дородовое общество: очерки по истории первобытно-коммунистического общества. Ленинград: Гос. социально-экон. изд-во, 1934. 531 с.
4. Ефименко П.П. Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени. Ленинград: Государственное социально-экономическое изд-во, 1938. 636 с.
5. Борисковский П.И. Работы на Среднем Днестре по изучению палеолита // Краткие сообщения Института истории материальной культуры (далі – КСИИМК). 1947. Вып. 21. С. 46.
6. Борисковский П.И. К вопросу о периодизации палеолитических памятников Поднестровья // Вестник ЛГУ. 1948. № 2. С. 87-113.
7. Борисковский П.И. Древнепалеолитические местонахождения среднего Поднестровья // Советская археология. 1949. № 11. С. 103-112.
8. Борисковский П.И. Основные группы палеолитических местонахождений среднего Поднестровья // КСИИМК. 1949. Вып. 26. С. 12-24.
9. Борисковский П.И. Палеолит Украины: Историко-археологические очерки // МИА. 1953. № 40. С. 56
10. Ефименко П.П. Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени. Киев: Изд-во АН УССР, 1953. С. 163.
11. Иванова И.К. Геологические условия нахождения палеолитических стоянок

Среднего Поднестровья // ТКИЧП. Москва: Изд-во АН СССР, 1959. Т. XV. С. 215-270.

12. Черныш А.П. Палеолітична стоянка Молодове V. Кієв: Наукова Думка, 1961.

13. Черныш А.П. Ранний и средний палеолит Приднестровья // ТКИЧП. Москва: Наука, 1965. Т. XXV. 137 с.

14. Вопросы стратиграфии и периодизации Палеолита. К VI конгрессу UNQUA в Варшаве // ТКИЧП. Москва: Изд.-во АН СССР, 1961. Т. XVIII. 263 с.

15. Гладылин В.М. Ранний палеолит // Археология Украинской ССР. Киев: Наукова Думка, 1985. Т. 1. С. 12-54.

16. Гладылин В.Н., Ситливый В.И. Ашель центральной Европы. Киев: Наукова Думка, 1990. 268 с.

17. Кулаковская Л., Усик В. Ранний палеолит Украины // Палеолит и Мезолит Восточной Европы: сб. ст. в честь 60-летия Хизри Амирхановича Амирханова / Учреждение Российской акад. наук, Ин-т археологии РАН; отв. ред. К.Н. Гаврилов. Москва: Ин-т археологии РАН: Таус, 2011. С. 19.

18. Степанчук В. Нижній і середній палеоліт України: хронологічні рамки, антропологічний тип носіїв культури, основні місцезнаходження решток викопних людей // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. Вип. 10. С. 18.

19. Гладылин В.М. Дослідження палеоліту на Україні та їх перспективи // Археологія, 1982. № 40. С.15-33.

20. Гладылин В.Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. Киев: Наукова думка, 1976. 229 с.

21. Гладылин В.М. Мікроіндустрія раннього палеоліту: замість післямови // Кам'яна доба України. Вип.13. Київ: Шлях, 2010. С. 45-46.

22. Кулаковська Л.В. Пам'яті Владислава Миколайовича Гладыліна // Археологія, 2016. № 1. С. 145.

23. Гладылин В.Н., Ситливый В.И. Ашель центральной Европы. Киев: Наукова Думка, 1990. С. 25-38.

24. Степанчук В.М. Про випереджаючу роль розвитку фізичного типу людини в процесі становлення палеолітичного виробництва // Кам'яна доба України: зб. наук. праць. Київ, 2008. Вип. 11. С. 120-121.

25. Сегеда С.П. Первісне заселення Європи. Найдавніша людність на теренах України та Польщі // Народна творчість та етнографія. 2008. №. 1. С. 107.

26. Степанчук В.М., Матвіїшина Ж.М., Рижов С.М., Кармазиненко С.П. Початкове заселення і подальше освоєння території України давньою людиною: синтез археологічних і палеогеографічних даних // Вісник Національної академії наук України. 2012. № 8. С. 37

27. Там само. С. 37-38.

28. Степанчук В.М. Динаміка заселення території України в нижньому, середньому і на початку верхнього палеоліту // Археологія, 2006. № 1. С. 8.

29. Степанчук В.М. Нижній і середній палеоліт України: хронологічні рамки, антропологічний тип носіїв культури, основні місцезнаходження решток викопних людей // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. Вип. 10. С. 25, 43

30. Степанчук В.Н., Сапожников И.В. Палеолит Балкан и Северного Причерноморья: взаимодействие или независимое сосуществование? // TERRA COGNOSCIBILIS. Культурное пространство между Балканами и Великой степью в эпоху камня – бронзы. Материалы по археологии Северного Причерноморья. Выпуск 11. Одесса: СМІЛ, 2010. Вып. 11. С. 13.

31. Там само. С.27.

32. Степанчук В.М., Рижов С.М., Погорілець О.Г. Меджибіж: нижньопалеолітична пам'ятка на схід від Карпат // Археологія. 2012. № 4. С. 11.

33. Степанчук В.М., Рижов С.Н., Матвишина Ж.Н. и др. Первые итоги изучения нижнепалеолитических местонахождений Меджибожа // Меджибіж і проблеми вивчення нижнього палеоліту Східноєвропейської рівнини. Меджибіж; Тернопіль; Київ, 2014. С. 26

34. Кулаковская Л., Усик В. Ранний палеолит Украины // Палеолит и Мезолит Восточной Европы: сб. ст. в честь 60-летия Хизри Амирхановича Амирханова / Учреждение Российской акад. наук, Ин-т археологии РАН; отв. ред. К.Н. Гаврилов. Москва: Ин-т археологии РАН: Таус, 2011. С.20.

35. Матвишина Ж., Рижов С., Кармазиненко С. Великий Шолес – нове місцезнаходження нижнього палеоліту на Закарпатті (результати палеопедологічних та археологічних досліджень) // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. 2016. Вип. 1. С. 170.

Oleksander Bazhenov

Early Paleolithic on the territory of Ukraine: the historiographical aspect

The article examines and analyzes historiographically the achievements of Ukrainian science in the study of early Paleolithic monuments since the second half of the XIXth century – in the first decades of the 21st centuries. The main stages of anthropological, archaeological and historical ethnographic research of the most ancient monuments of primitive mankind on the territory of modern Ukraine are described. belong to the Lower Paleolithic time and date from 1 million years to 300 thousand years BC, as well as the localization of the camp of the archaic people, ways of their migration and resettlement in Central and Eastern Europe and Ukraine.

Attention is drawn to the discussions in Ukrainian historiography on the problems of determining and dating the most ancient monuments in Ukraine and linking them to the world periodizations and species of the Archanthropes of Homo erectus, paleanthropines, and others.

The latest discoveries of modern Ukrainian researchers of the ancient sites of the primitive man, carried out in 2008–2014 are analyzed on the territory of town Medzhybozh on Khmelnytsky, and in Transcarpathia, which indicate that the settlement of primitive people by the territory of Ukraine took place during a long chronological period from 1 million to 300 thousand years BC.

Keywords: Paleolith, Early Paleolithic, research, periodization, historiography, dating, migration.

А.Л.Баженов

Ранний палеолит на территории Украины: историографический аспект

В статье рассматриваются и анализируются в историографическом плане достижения отечественной науки в изучении памятников раннего палеолита, начиная со второй половины XIX – в первые десятилетия XXI вв. Характеризуются основные этапы антропологических, археологических и историко-этнографических исследований древнейших памятников первобытного человечества на территории современной Украины (датируются от 1 млн. лет до 300 тыс. лет до н.э.), а также локализацию стоянок архаического человечества, пути их миграций и расселения в Центральной и Восточной Европе и Украине.

*Обращается внимание на дискуссии в украинской историографии на проблемы определения и датировки древнейших памятников в Украине и привязке их до мировых периодизаций и видов архантропов *Homo erectus*, палеоантропов и др.*

Анализируются новейшие открытия современных украинских исследователей древнейших стоянок первобытного человека, осуществлённые в 2008–2014 гг. на территории пгт. Меджибож на Хмельниччине, и в Закарпатье, которые указывают, что заселение первобытными людьми территории Украины происходило на протяжении долгого хронологического периода от 1 млн. лет до 300 тыс. лет до н.э.

Ключевые слова: палеолит, ранний палеолит, стоянка, исследования, периодизация, историография, датировка, миграция.

Одержано 1 вересня 2017 року